

ОБУЧЕНИЕ ПО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В УСЛОВИЯ НА КРИЗА: СТУДЕНТСКИ ТЕРЕННИ РАБОТИ В КЮСТЕНДИЛ, ЗЕМЕНСКИЯ МАНАСТИР И СОФИЙСКАТА СВЕТА ГОРА (2020 – 2021)

Светла Шапкалова, Жоржета Назърска

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: В доклада се представят организацията, провеждането и резултатите от две теренни работи на студенти от специалностите КИН и ИРТ в УниБИТ, осъществени през ноември 2020 г. и юни 2021 г. в Кюстендил, Земенския манастир и Софийската Света гора.

Ключови думи: религиозно културно наследство, теренна работа, обучение на студенти, Кюстендил, Софийска Света гора.

Увод

През последните 17 години теренната работа все повече ни убеждава в своята ефективност като метод на обучение и като възможност да се засили практическата ориентация на висшето образование [1]. В настоящия доклад представяме теренните си работи със студенти по КИН и ИРТ в УниБИТ, проведени през учебната 2020/2021 г. От една страна, това са рутинни дейности, заложи в учебните програми на преподаваните от нас учебни дисциплини, и част от работната програма на два научноизследователски проекта, финансирани от МОН по Наредбата за НИРД. От друга страна обаче, тези две теренни работи имаха форсмажорен характер, понеже съвпаднаха по време с две от вълните на пандемията от COVID-19 и свързаните с тях извънредни мерки. И ако концепцията за „отдалечено“ обучение проработи по отношение на лекциите и теоретичните семинари през двата семестъра, при теренната работа трябваше да намерим ефикасни и оптимални модели за адаптация на вече утвърдените форми: по-кратки пътувания до близки дестинации, редуциран размер на групите, използване на собствен и сигурен превоз, повишени изисквания за здравна сигурност, посещение на по-малко на брой обекти и по възможност – открити.

Тези идеи приложихме в подготовката на описаните по-долу теренни работи, към която пристъпихме със сериозни притеснения, дори относно транспортната логистика. Решенията ни обаче бяха улеснени от други фактори. И двата ни проекта бяха ориентирани към религиозната антропология – с визиите на религиите за човешкото

тяло и практиките за неговото обгрижване и лекуване. По тази причина се насочихме към места, които са известни в миналото и настоящето с лечебните си ресурси (минерални води, аязма, гори, планински курорти) и лечителски практики (превантивни и терапевтични) [2]. Също така получихме подкрепа на колегите си от катедра „Култура, историческо наследство и туризъм“, които изразиха готовност да участват в пътуванията и да дадат своя принос те да стават все повече интердисциплинарни и с характер на пътуващи семинари.

Така достигнахме до идеята да посетим Кюстендил, Земенския манастир и част от обителите в Софийската Света гора. Всички те са класически лечебни места от Античността до днес, като са използвани от разнообразни религиозни общности, включително по време на епидемии и санитарни колизии. В рамките на тези дестинации замислихме да акцентираме на пет момента: 1) манастирите като материално и нематериално културно наследство (КН), включително „живо наследство“, и техните възможности за опазване на живота и здравето на хората; 2) градовете с минерални извори като миграционни центрове, контактни точки на религиозни общности, места на културен обмен и пример за хармонично съжителство на етнокултурни общности; 3) художественото КН – неговото състояние, реставрация и социализация в манастирите и Кюстендил, включително в пандемична среда; 4) контрастът в социализацията на музеифицираното и немусеифицираното КН; 5) туристическите ресурси на посетените поклоннически обекти.

Провеждане на теренните работи

Теренните работи проведохме според работните програми на НИП-2020-03 и НИП-2021-05 (Приложение № 1) през октомври 2020 г. в Кюстендил и Земенския манастир и през юни 2021 г. в т.нар. северна дъга на Софийската Света гора – Кремиковския, Чепинския и Обрадовския манастир. Пътуванията се осъществиха с нает за случая собствен транспорт, при заемане на 60 – 80% от капацитета му съобразно здравните разпоредби и при пълно спазване на санитарните норми за предпазване от пандемия. Участваха средно по 35 студенти от I, II и IV курс, редовна форма, от специалностите „Културно-историческо наследство“ и „Информационни ресурси на туризма“ и Магистърска програма „ИНКИ“, докторанти, постдокторанти и преподаватели.

В първата теренна работа обект на посещение и наблюдение станаха култови обекти на православната и мюсюлманската деноминация (храмовете „Света Богородица“, „Свети Георги“,

Земенският манастир, джамиите „Ахмед бей“ и „Мехмед Фатих“, както и музейни институции, съхранили паметта за еврейската общност (Къща музей „Димитър Пешев“), за миналото на Кюстендил и региона и за дейността на Владимир Димитров – Майстора (РИМ и ХГ). Беседите на музейните специалисти акцентираха върху: природните богатства на града и културното им използване през вековете; духовното му наследство, формирало се в резултат от културна дифузия; възможностите за опазване, съхраняване и социализиране на културните ценности. С особено внимание студентите се запознаха с реставрацията и музеифицирането на средновековните обекти „Свети Георги“ в квартал „Колуша“ и Земенския манастир, както и с туристическите ресурси на Кюстендил като балнеокурорт.

При втората теренна работа център на обучението станаха манастирите от Софийската Света гора, основани през Средновековието (Кремиковски), 20-те години на ХХ век (Обрадовски) и съвременното (Чепински). Поставените цели бяха: да се сравни тяхното сегашно функциониране като религиозни и поклоннически центрове; да се очертае значението в миналото на техните чудотворни икони и аязма по време на чумни и холерни епидемии и за лекуване на белодробни и други заболявания; да се даде възможност за пряк диалог на студентите с православно черно и бяло духовенство с оглед визиите му за работа в кризисни условия, за преодоляване на пандемията и за опазване на религиозното КН. Бяха направени наблюдения на манастирските сгради, параклиси, магазини и строящия се Културен център в Кремиковската обител, като се констатираха добрите практики за защита на КН. В оживените беседи с протоiereй Серафим Янев, игумения Гликерия и свещеник Иринея се дискутираха мястото на монашеския живот и на духовенството в съвременността, работата с деца и младежи, насърчаването на поклонничеството и дарителството, степента на религиозност на населението. Сериозно внимание се отдели на ресурсите за религиозен туризъм на манастирите от северната дъга: наличието на пътна мрежа, указателни табели, паркинги, места за хранене, настаняване и хигиена, сувенирни магазини, книжарници и др.

Резултати от теренната работа

Освен направените наблюдения, лични разговори и фотозаснемане всеки пътуващ беше поканен да попълни изходящ тест с 6 – 7 въпроса (Приложение № 2). Анкетните листове от двете работи са общо 42 (от 15 студенти от специалност КИН, от 18 студенти от специалност ИРТ, от 1 магистър по ИНКИ, от 2 докторанти и 8

преподаватели). Наблюдава се удивително единомислие между студентите от трите степени на образование, както и между тях и преподавателите.

Преди всичко прави впечатление, че анкетираният показват отлични репродуктивни умения и лаконично резюмират фактите за създаването и развитието на обектите, оценяват професионално основанията за класифициране на дадени културни ценности в определени категории. Наред с това обаче теренната работа активизира когнитивното мислене, вследствие на което съжденията придобиват конкретност и дават възможност за самостоятелни заключения. Пример за това са въпросите за проведените срещи със свещенослужители. Почти всички запитани споделят положителните си впечатления от тях като за хора, отдадени на Бога, смирени и високо религиозни. Този стереотип се надгражда с описание на тяхната любезност, гостоприемство, приветливост, добронамереност, спокойствие и контактност – вероятно рядко срещани качества сред православното духовенство или поне в представите за него. Образът на клира се допълва от амбицията, упоритостта, трудолюбието и всеотдайността на игумените на две от обителите. В няколко анкети студентите подчертават с изумление или възхищение факта, че „сама (жена)“ може да обгрижва и стопанисва цял манастир (Чепинския). Не на последно място, част от тях са изненадани от молитвата за личното им здраве, прочетена от ефимерия в Обрадовския манастир.

Подобен механизъм на сработване на когнитивното мислене се наблюдава и при посещението на религиозните центрове. При първата теренна работа 12 души посочват Земенския манастир с неговата църква и храм „Свети Георги“ в „Колуша“ като места, които силно са ги впечатлили с местоположение, културни ценности и опазването им. При втората и трите манастира се оказват фаворити: Кремиковският – със своята история и стенописи, стопанската си дейност и работа с деца; Чепинският – с личността на игуменията, доказваща, че проблемите може да се решават и „без да се чака помощ“; Обрадовският – с усилията да се поддържа голям комплекс, отворен към солиден поклоннически поток, и със съвременната си архитектура. Свързването на студентите както с „живото“, така и с музеифицираното религиозно наследство дава добри резултати. Те точно оценяват причините за недостатъчната социализация на някои от обектите и предлагат по-ефективни варианти, които да я свържат с културния туризъм.

Подобен подход се забелязва и при посещението на светските обекти в Кюстендил, където ХГ „Владимир Димитров – Майстора“ печели симпатиите на цялата група. Ако за незапознатите с

творчеството на художника срещата с картините му е вид откровение и те споделят единствено възторзите и намерението си отново да посетят мястото, влизащите за първи път в галерията отчитат ефекта от нейната специално проектирана сграда, подходящото осветление, добрия дизайн на експозицията и умелия екскурзоводски разказ. Макар и малко, но се срещат такива, които препоръчват по-добро озвучаване, нови надписи или разнообразяване на асортимента на музейния магазин.

Личното впечатление, включеното наблюдение и определяването на представите позволяват на студентите да оценят културно-туристическите ресурси на Кюстендил и на Софийската Света гора. Те коректно посочват природните богатства, инфраструктурата и наличието на културни институции, но реалистично анализират слабата социализация на музейните обекти и конкретно на религиозните центрове.

Заклучение

Анализираните в текста теренни работи продължиха два неотклонно следвани през годините подхода в обучението по КН – практическа насоченост и проектно базиране. Оценяваме тяхната ефективност дори в условия на социална криза, каквато е настоящата пандемична ситуация. Нашите изводи са, че тя не може да бъде извинение за връщане към остарели методи на обучение, а напротив – дава възможност за приспособяване на съществуващите и дори за намиране на по-добри техни приложения.

Описаните теренни работи се проведеха в една стара (за нас като организатори) дестинация (Кюстендил) [3; 4], като ни провокираха да я преосмислим и наситим с нови акценти, и в една нова, досега силно подценявана поради своята близост със столичния град (софийските манастири). В тях бяха потърсени както класическите измерения на религиозното КН, така и битността му на „живо наследство“. Специално бяха планирани срещите с православно духовенство, което да покаже връзката си с обществените проблеми и да представи устойчиви модели на верските общности за справяне със здравни кризи.

Макар в условия на социално дистанциране, студентите показаха голям интерес, висока мотивация, спазване на стриктна дисциплина, сериозност, прецизност и стремеж към засилена комуникация чрез разговори помежду си и с домакините, фотозаснемане, закупуване на сувенири, разпространяване на информацията и образите в социалните медии и др. Констатацията ни, че теренните работи по време на пандемия имат позитивен ефект върху социалните

компетенции на младите хора, давайки им възможност за общуване на живо, диалог и връзка с природата, са в съзвучие с подобни изследвания в глобален план [5].

References/Литература

1. **Nazarska, G., Sv. Shapkalova.** Terennata rabota v akademichnoto obuchenie po religia: inovativni metodichni praktiki. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2020.

[Назърска, Ж., Св. Шапкалова. Теренната работа в академичното обучение по религия: иновативни методични практики. София: За буквите – О писменехъ, 2020.]

2. **Gergova, Y.** Kultat kam svettsi bezsrebarnitsi v Balgaria: Obrazi, vyarvaniya i ritualni praktiki. Sofia: Gutenberg, 2015.

[Гергова, Я. Култът към светци безсребърници в България: Образи, ярвания и ритуални практики. София: Гутенберг, 2015.]

3. **Nazarska, G., Sv. Shapkalova.** Interdistsiplinarost i multikulturnost v obuchenieto po kulturno-istorichesko nasledstvo: terennata rabota v Kyustendil (2008). – In: *Novi informatsionni tekhnologii v obrazovatelniya protses.* Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2009, s. 337 – 345.

[Назърска, Ж., Св. Шапкалова. Интердисциплинарност и мултикултурност в обучението по културно-историческо наследство: теренната работа в Кюстендил (2008). – В: *Нови информационни технологии в образователния процес.* София: За буквите – О писменехъ, 2009, с. 337 – 345.]

4. **Nazarska, G., Sv. Shapkalova.** Kulturno-istorichesko nasledstvo i interdistsiplinarno obuchenie: studentskata terenna rabota v Kyustendil (2013). – In: *Novi informatsionni tekhnologii v obrazovatelniya protses.* Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2014, s. 293 – 298.

[Назърска, Ж., С. Шапкалова. Културно-историческо наследство и интердисциплинарно обучение: студентската теренна работа в Кюстендил (2013). – В: *Нови информационни технологии в образователния процес.* София: За буквите – О писменехъ, 2014, с. 293 – 298.]

5. **Aristovnik, A. et al.** Impacts of the COVID-19 Pandemic on Life of Higher Education Students: A Global Perspective. – In: *Sustainability*, 2020, 12(20), p. 8438. <https://doi.org/10.3390/su12208438>.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение № 1: Програми на терените работи

София – Кюстендил – София, 22.10.2020 г.

6,30 – 7,00	Среща на групата преподаватели и студенти на паркинга на пл. „Руски паметник“
7,00	Отпътуване за Кюстендил с автобус
9,00 – 9,45	Разглеждане на експозицията на РИМ – Кюстендил, среща с директора г-н В. Дебочички
10,00 – 10,30	Посещение на Къща музей „Димитър Пешев“, разглеждане на експозицията, посветена на спасението на българските евреи
10,45 – 11,20	Посещение на Катедрален храм „Успение на Света Богородица“, наблюдение
11,20 – 11,30	Централен площад на града: паметници на загиналите от 13. пехотен Рилски полк във войните 1912 – 1913 г. и 1915 – 1918 г., на Димитър Пешев и Тодор Александров; сградата на Общината (арх. Фр. Грюнангер, бивше Педагогическо училище, Главна квартира на БА през Първата световна война)
11,30 – 12,00	Посещение в бившата джамия „Ахмед бей“ (XV век, сега част от РИМ – Кюстендил) – подвижна изложба на ИМ – Казанлък; наблюдение на Римските терми, Пирговата кула и останките от джамия „Мехмед Фатих“
12,00 – 13,00	Обедна почивка
13,00 – 14,00	Посещение на ХГ „Владимир Димитров – Майстора“ (http://www.kyustendilmuseum.primasoft.bg/bg/index.php)
14,30 – 15,15	Посещение на средновековната църква „Свети Георги“ (квартал „Колуша“), наблюдение и фотозаснемане
15,15	Отпътуване към Земенския манастир
16,15 – 17,15	Посещение на Земенския манастир с храм „Свети Йоан Богослов“, филиал на НИМ (https://historymuseum.org/bg/filial/zemenski-manastir-ay-sv-joan-bogoslov-au/)
17,30	Отпътуване за София. По време на пътуването студентите попълват работни листове по темата на теренната работа.
Около 19,30	Пристигане в София

**София – Кремиковски манастир – Чепински манастир –
Обрадовски манастир – София, 3.06.2021 г.**

9,00	Среща на групата – бензиностанция OMV, бул. „Цариградско шосе“, спирка „Държавна печатница“
9,15	Тръгване с автобус
10,00 – 11,00	Посещение на Кремиковския манастир „Св. вмчк Георги Победоносец“ – среща с игумена протоерей Серафим Янев (http://zografi.info/?page_id=243)
11,00	Отпътуване за Чепинския манастир
11,30 – 12,30	Посещение на Чепинския манастир „Св. Три Светители“, квартал „Чепинци“ – среща с игумения Гликерия (https://www.mitropolia-sofia.org/index.php/tzarkvi-i-manastiri/manastiri/85-manastir-sv-tri-svetiteli-s-chepintzi)
12,30	Отпътуване за Обрадовския манастир
13,00 – 14,00	Обедна почивка в Обрадовския манастир
14,00 – 15,00	Посещение на Обрадовския манастир „Св. вмчк Мина“, квартал „Бенковски“ – среща с отец Иринея (https://bg-patriarshia.bg/sofia-diocese-monasteries-6)
15,00	Отпътуване за София. Попълване на анкетни работни листове
15,30 – 15,45	Пристигане – бензиностанция OMV, бул. „Цариградско шосе“, спирка „Държавна печатница“

Приложение № 2: Изходящи тестове

Теренна работа, Кюстендил, 22.10.2020 г.

1. Година на създаване и статут на посетените религиозни центрове:
 - а) катедрален храм „Успение на Света Богородица“:
 - б) средновековен храм „Свети Георги“ в квартал „Колуша“:
 - в) храм „Свети Йоан Богослов“ в Земенския манастир:
2. Посочете поне два музейни предмета от експозицията на РИМ – Кюстендил, които смятате, че са свързани с българското религиозно културно наследство.
3. Посочете какво от експозицията на Къща музей „Димитър Пешев“ и на ХГ „Владимир Димитров – Майстора“:
 - а) намирате за модерно:
 - б) трябва непременно да бъде променено:
4. Защо храмовете в Земенския манастир и в квартал „Колуша“ и конкретно техните стенописи се причисляват към културните ценности с национално значение?
5. Смятате ли, че Кюстендил има достатъчно ресурси за развиване на културен туризъм, освен за лечебен/спа туризъм? Посочете някои от тези ресурси.
6. Коя от посетените културни институции Ви направи най-силно впечатление? Защо?
7. Впечатления и препоръки от проведената теренна работа в Кюстендил (как оценявате идеята и организацията, ефективна ли е работата по групи, бихте ли включили други обекти, или изключили някои от посетените, кое беше полезното лично за Вас).

Теренна работа, Софийска Света гора, 3.06.2021 г.

1. Кога са създадени посетените религиозни центрове?
 - а) храмът в Кремиковския манастир:
 - б) Обрадовският манастир:
2. Защо храмът на Кремиковския манастир и конкретно неговите стенописи са причислени към културните ценности с национално значение?
3. Какви впечатления оставиха у Вас духовниците, с които имавте среща?
 - а) в Кремиковския манастир:
 - б) в Чепинския манастир:
 - в) в Обрадовския манастир:
4. Как оценявате ремонтно-възстановителните и реставрационните работи в посетените манастири?

5. Кой от посетените манастири Ви направи най-силно впечатление? Защо?
6. Достатъчна ли е в момента социализацията на трите манастира, ако ги разгледате като културно наследство? Какви положителни и отрицателни практики забелязахте?
7. Смятате ли, че Софийската Света гора има достатъчно ресурси за развитие на културен туризъм? Посочете някои от тези ресурси.
8. Впечатления и препоръки от проведената теренна работа в софийските манастири (как оценявате идеята и организацията, ефективна ли е работата по групи, бихте ли включили други обекти, или изключили някои от посетените, кое беше полезното лично за Вас).

За авторите

Светла Шапкалова е теолог, д-р, гл. асистент по религия в УниБИТ, София. Има публикации в областта на религиозната педагогика и систематичното богословие.

За контакт с автора: s.shapkalova@unibit.bg

Жоржета Назърска е историк, професор по културно наследство в УниБИТ, София. Има публикации в областта на историята, антропологията, религиозната педагогика.

За контакт с автора: nazarska@abv.bg

**CULTURAL HERITAGE TRAINING IN CONDITIONS
OF CRISIS: STUDENT FIELDWORK IN KYUSTENDIL
AND AT THE ZEMEN MONASTERY
AND THE HOLY MOUNT OF SOFIA (2020 – 2021)**

Svetla Shapkalova, Georgeta Nazarska

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The paper describes the organization and realization and analyses results of two fieldwork practices of students majoring in the Cultural Heritage and the Information Resources of Tourism at the ULSIT, carried out in November 2020 and June 2021 in Kyustendil, the Zemen Monastery, and at monasteries from the Holy Mount of Sofia.

Keywords: cultural heritage, fieldwork, student education, the Holy Mount of Sofia, Kyustendil.

About the authors

Svetla Shapkalova is a PhD, Orthodox theologian and religious educator. Senior Asst. Professor of Religion at the ULSIT.

To contact the author: s.shapkalova@unibit.bg

Georgeta Nazarska is a PhD, historian, full Professor of Cultural Heritage at the ULSIT.

To contact the author: nazarska@abv.bg